

9 · Fra permafrost til afspænding 1957-1962

Atomvåbenspørgsmålet (1957-1960)

Atomvåben på dansk jord? Udgangspunktet for de danske debatter om dette spørgsmål var, at NATO's forsvar var i færd med at blive nukleariseret i midten af 1950'erne, jf. NATO-dokument „MC 48“ om NATO's brug af atomvåben i tilfælde af et østligt atomart eller konventionelt angreb. I december 1956 tilkendegav USA over for sine allierede, at det var rede til at forsyne dem med to nye raketter: NIKE-HERCULES- og HONEST JOHN-raketterne. Efter årsskiftet 1956/57 henvendte USA sig til Danmark herom, og i 1957 accepterede regeringen at modtage NIKE-HERCULES-raketter og siden HONEST JOHN-raketter. Under de aktuelle omstændigheder ønskede Danmark dog ikke at modtage atomladninger (såfremt de skulle blive tilbudt). Med Tre-kantsregeringens dannelse i maj 1957 fik Danmark en i sikkerhedspolitik forstand sammensat regering. På trods af Det Radikale Venstres og Retsforbundets deltagelse blev det besluttet, at den danske sikkerhedspolitik skulle forblive uændret. Samtidig blev atomvåbenpolitikken stadfæstet. I december 1957 blev der afholdt et af de vigtigste NATO-møder i alliancens hidtidige historie. Der blev truffet to beslutninger: For det første at SACEUR skulle have råderet over amerikanske mellemdistanceraketter, for det andet at der skulle etableres lagre med atomammunition i Vesteuropa. Hvor og hvornår lagrene skulle etableres, afhang af beslutninger i overensstemmelse med NATO's forsvarsplan og forhandlinger med de implicerede lande. Danmark gav sin tilslutning til de to beslutninger, men betingede sig, at landet ikke „under de nuværende forudsætninger“ fik atomvåben eller raketter på dansk grund. Formuleringen „under de nuværende forudsætninger“ var fleksibel, og muliggjorde at regeringen kunne ændre kurs og oplagre atomvåben; også i fredstid. Omkring årsskiftet 1958-1959 blev spørgsmålet overvejet, men ved udgangen af 1959 stod det klart, at den hidtidige kurs i atompolitikken ville blive uforandret.¹

Debatten om atomvåbnene havde optaget sindene siden anden verdenskrigs afslutning. I januar 1946 havde godt og vel 50 pct. af den danske befolkning ment, at USA skulle opgive atomvåbenmonopolet.² Med Sovjetunionens erhvervelse af kernevåbnet i 1949 øgedes den danske befolknings usikkerhed. Ifølge en samtidig Gallup-måling mente knap en tredjedel af de

¹ Det følgende er baseret på Poul Villaume, *Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961*, 1995, s. 69-80, 501-625; *Grønland under den kolde krig. Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945-68*, 1997, s. 401-7; Jonathan Søborg Agger & Lasse Wolsgaard, "Den størst mulige fleksibilitet. Dansk atomvåbenpolitik 1956-1960" *Historisk Tidsskrift*, bd. 101/1 (2001), s. 77-108.

² Ugens Gallup nr. 1, 1946, „Hemmeligheden om Atombomben“. Gallups arkiv 1945-1949.

adspurgte, at faren for storkrig var tiltagende, medens næsten 40 procent ikke var i stand til at forholde sig hertil.³ Atomvåbnene blev betragtet som det bedste værn mod et østligt angreb, men skabte samtidig frygt.

I foråret 1957 blev spørgsmålet om atomvåben på dansk jord berørt ved flere lejligheder. På et offentligt møde 19. marts 1957 blev forsvarsminister Poul Hansen spurgt, hvad det egentlig var for noget med de nye våben. Behændigt, men også upræcist, svarede Hansen, at han „ifølge sagens natur“ ikke kunne sige meget herom, men det drejede sig om „særdeles effektive våben“ og om „deciderede forsvarsvåben“. Hvad angik ministerens syn på disse våben, udtalte han: „Jeg kan ikke forstå den tankegang, at vi skulle sige nej til et tilbud om at få mere effektive våben“.⁴ I begyndelsen af 1957 ytrede regeringen i den offentlige debat sympati for atomvåbnene.

Bulganins brev

Udløsende for en større debat var et brev af 28. marts 1957 fra Bulganin til H.C. Hansen. I brevet forklarede Bulganin, at Sovjetunionen ikke ønskede ufred, men at Danmark, såfremt det tilsluttede sig NATO's nye atompolitik, brød med en eksisterende forståelse mellem Danmark og Sovjet om at finde fredelige udveje på den internationale konflikt. Bulganin understregede, at Danmark på grund af dets geografiske beliggenhed ville være et særligt udsat land. Tilslutning til NATO's atomvåbenpolitik, ville udsætte landet for „en meget alvorlig og uforvarlig risiko“. Overfaldt NATO eksempelvis Sovjetunionen, ville Sovjet forsvare sig med „øjeblikkelige foranstaltninger“, og formålet ville være at „rette et ødelæggende slag imod angriberen og imod hele hans net af støttepunkter og baser“.⁵ Med sin skrivelse trak Bulganin blankt. Der var trusler i luften.

Bulganins brev vakte opsigt i Danmark. Både „Land og Folk“ og „Social-Demokraten“ valgte at offentliggøre det *in extenso*.⁶ De to avisers optryk af brevet var dog forskellige. For selvom aviserne gengav brevet ordret, indføjede de forskellige underoverskrifter i brevet. „Social-Demokraten“ fik eksempelvis indflettet „Det fascistiske oprør i Ungarn“ og „Må tiltrække sig Sovjets opmærksomhed“, medens „Land og Folk“ fik indføjet „En solidere vej til sikker-

³ Ugens Gallup nr. 40, 1949, „Vil russernes atombombe øge mulighederne for fred?“. Gallups arkiv 1945-1949.

⁴ „De nye forsvarsvåben“, *Socialdemokratiske Noter*, AIC, 28. årg., nr. 7 (april 1957), s. 548.

⁵ Brev af 28. marts 1957 fra Sovjetunionens ministerpræsident til Stats- og udenrigsminister H.C. Hansen. Optrykt i *Dansk Sikkerhedspolitik 1948-1966 bd. II* (Udenrigsministeriet), 1968. Bilag nr. 156, s. 349-54. Bulganins brev blev offentliggjort allerede den 31. marts i *Land og Folk*. Bulganins brev er flittigt analyseret i den eksisterende litteratur. Foruden *Dansk Sikkerhedspolitik bd. I*, s. 114-16 se også Poul Villaume, *Allieret med forbehold*, s. 532-36; Erik Boel, *Socialdemokratiets atomvåbenpolitik 1945-88*, 1988, s. 41; *Grønland under den kolde krig*, s. 409ff.

⁶ Bulganins brev under titlen „Bulganin fremhæver Danmarks særlige geografiske beliggenhed“ (forsideartikel), *Land og Folk*, 31. marts 1957; „Bulganin-brevet. Den fulde ordlyd af brevet til stats- og udenrigsminister H.C. Hansen“, *Social-Demokraten*, 31. marts 1957.

hed“, „Danmarks særlige rolle“ og „Fjerne spændingen ved Danmarks grænse“. Med disse formidlingsgreb fik aviserne karakteriseret dets indhold. For at ingen skulle lades i tvivl om Sovjets fredelige hensigter, bragte „Land og Folk“ samme dag en leder, hvori det blev forklaret, at der ikke eksisterede en sovjetisk trussel mod Danmark. Tværtimod skrev Bulganin om venskabelige bånd mellem Danmark og Sovjet.⁷ Tolkningen i „Social-Demokraten“ var anderledes; om end forsigtig. Avisen understregede, at Danmark ingen aggressive hensigter havde i NATO. Når Sovjet kritiserede Danmarks alliancepolitik, var der tale om en kommunistisk fejlfortolkning. Men i øvrigt lagde avisen vægt på Danmarks ret til selv at formulere sin sikkerhedspolitik.⁸ I de følgende måneder fortsatte DKP sin støtte til den sovjetiske politik.⁹

Alle øvrige politiske partier og det meste af dagspressen tog dog afstand fra Bulganins brev.¹⁰ Det vil sige ... ikke helt. „Vestkysten“, der havde tætte bånd til Venstre, bragte 1. april en debatskabende artikel. Ifølge avisen kunne man vel mene, at den sovjetiske tvivl vedrørende dansk alliance- og atomvåbenpolitik var ilde anbragt, „men man kan ikke se bort fra, at den eksisterer, den er en levende realitet, og dette må man have sig for øje...“. Derpå skrev avisen:

„Det er hans [Bulganins, anm.] ret at fremsætte disse synspunkter og tanker – og det er vor pligt at lytte til dem og overveje og vurdere dem, og i den udstrækning, det er foreneligt med vore nationale interesse, må vi søge dem prøvet i en større sammenhæng.“¹¹

„Information“ reagerede prompte; at bøje sig for det sovjetiske pres burde man ikke gøre. 2. april lod avisen en sjældent spydig artikel offentliggøre. Heri stod der:

„Vestkysten“ bukker og skraber i brevets anledning, som de forargeliste aviser bukkede og skrabede for en Hitler-erklæring. Der er opstået en revne i partiet Venstre, en dyb, dyb revne, og midt i den synes „Fyns Tidende“, der står Erik Eriksen nær, at have anbragt sig, idet det pr. instinkt – eller fordi Ringe ligger så nær Odense – har valgt at tie bomstille.“¹²

⁷ „Brevet fra Bulganin“, *Land og Folk* (leder), 31. marts 1957.

⁸ „Brevet fra Bulganin“ *Social-Demokraten* (leder), 31. marts 1957.

⁹ Eksempelvis „Valgopråb“, *Orientering* nr. 3 (1957), s. 70-71.

¹⁰ Jf. eksempelvis „Brev fra Bulganin“, *Skive Folkeblad* (leder), 1. april 1957, der afviste Bulganins frygt for NATO, men som samtidig appellerede til øget arbejde for at fremme freden.

¹¹ „Brev fra Kreml“, *Vestkysten* (leder), 1. april 1957. Det er anslået, at *Vestkysten* nok var det mest autoritative Venstreblad i 1950'erne og første halvdel af 1960'erne, blandt andet fordi avisens redaktør Knud Rée havde tætte forbindelser til Venstres formand Erik Eriksen, der var opstillet til Folketinget i Vardekredsen. *Vestkysten* skulle have været ét af de dagblade hvor partiet Venstre afprøvede og fastslog nye politiske budskaber; Niels Thomsen og Jette D. Søllinge, *De danske aviser 1634-1991*, bd. 3, s. 613. Jf. også DIIS-interview med Arne Christiansen, 11. november 2004.

¹² *Information*, 2. april 1957.

At en Venstre-avis udtrykte forståelse for den sovjetiske frygt var *gefundenes Fressen* for DKP. 3. april offentliggjorde „Land og Folk“ en artikel under overskriften „Nøgttern og positiv vurdering af Bulganin-brevet i „Vestkysten““. I kammeratlige vendinger kunne man nu læse om DKP's støtte til „Vestkysten“.¹³ Det var en sjældent set alliance i dansk sikkerhedspolitisk debat. Med artiklen havde „Land og Folk“ valgt samme strategi over for „Vestkysten“, som DKP havde benyttet over for Det Radikale Venstre i Folketinget: Omklamringen.

I slutningen af april blussede debatten igen op. Anledningen var H.C. Hansens svar på Bulganins brev. I et diplomatisk og myndigt sprog skrev Hansen, at Bulganins brev hvilede på en „fundamental misforståelse“. NATO forblev en forsvarsalliance uden aggressive hensigter. „Hvad vi forbereder, er at kunne forsvare os, dersom dette skulle blive nødvendigt“, forklarede han. Samtidig blev det understreget, at Danmark ønskede fred og ville bidrage til international afspænding.¹⁴

Dagbladenes reaktioner på H.C. Hansens brev var positive. Næsten alle aviser, også „Vestkysten“, støttede svarskrivelsen.¹⁵ Eneste avis, der udtrykte forbehold, var „Land og Folk“, der fandt, at der var mere *Schein* end *Sein* over svaret: Hvad hjalp det, at Danmark ønskede freden, når regeringen og Folketinget intet gjorde for at fremme den?¹⁶

Vigtig for debatten om Bulganins brev og debatten om atomvåbenpolitikken i foråret 1957 var, at H.C. Hansen i midten af februar havde udskrevet folketingsvalg. Hovedemnet i valgkampen var landets økonomiske politik og valutavanskeligheder.¹⁷ Alligevel kom atomvåbenspørgsmålet til at spille en rolle, fordi Bulganin sendte sit brev til H.C. Hansen midt i valgkampen. Og det betød, at såvel Socialdemokratiet som de to borgerlige partier – for at fremme muligheden for et fremtidigt samarbejde med Det Radikale Venstre – i den offentlige debat blev tvunget til at tage stilling til atomvåbenspørgsmålet.¹⁸ I midten af dansk politik var Det Radikale Venstre den berømte 'tunge på vægtskålen', og den plads ønskede partiet at udnytte. På trods af en radikal avis' bemærkning om at bringe spørgsmålet om atomvåben til folkeafstemning, udtalte de radikales partisekretær, Bjørn Hansen, at der ikke var så

¹³ „Nøgttern og positiv vurdering af Bulganin-brevet i „Vestkysten“, *Land og Folk*, 3. april 1957.

¹⁴ Optrykt som bilag nr. 157 i *Dansk Sikkerhedspolitik bd. II*, s. 355-359.

¹⁵ Se hertil artiklerne offentliggjort 1. maj 1957: „Det danske svar“, *Social-Demokraten*; „Danmarks svar til Sovjet“, *Dagens Nyheder*; „Danmarks svar“, *Information*; „Svaret til Kreml“, *Berlingske Tidende*; „Svaret“, *Politiken*; „Svaret til Bulganin“, *Vestkysten*.

¹⁶ „Intet selvstændigt dansk initiativ til afspænding“, *Land og Folk*, 1. maj 1957.

¹⁷ Dette er baseret på en gennemgang af avisdebatten. Illustrativt er „Aksel Larsen: Skær militærudgifterne ned – Lad Danmark arbejde for afspænding og fred“, *Land og Folk*, 14. maj 1957, hvor det ses at DKP fokuserede meget på sikkerhedspolitikken, medens de øvrige partier også og især diskuterede økonomisk politik. Se også Tage Kaarsted, *Regeringskrisen 1957*, s. 26-34.

¹⁸ Jonathan Søborg Agger & Lasse Wolsgaard, „Den størst mulige fleksibilitet. Dansk atomvåbenpolitik 1956-1960“, *Historisk Tidsskrift* 2001.

langt mellem Det Radikale Venstre og NATO-partierne, som mange troede. Bjørn Hansen mente, at NATO var en realitet, som Danmark kontraktligt var bundet til; og det måtte man forholde sig til.¹⁹ Det var nye toner fra Det Radikale Venstre, og de blev i samtiden opfattet som udtryk for, at partiet var ved at bevæge sig bort fra neutralitetspolitikken. Såvel Det Konservative Folkeparti og Venstre som Socialdemokratiet appellerede i tiden op til valget til midterpartiet. I den sammenhæng var der ikke mange fra de tre atlantpartier – med undtagelse af et par konservative røster – der argumenterede for atomvåben på dansk jord. Samtidig søgte DKP i Folketinget at presse Socialdemokratiet til at tage utvetydig stilling til spørgsmålet.²⁰ I første omgang undveg forsvarsminister Poul Hansen. Men 21. april bragte H.C. Hansen mere klarhed over sit partis atomvåbenpolitik. Han udtalte i „Politiken“:

„– Paa samme maade som man i vore dage ikke kan tænke sig at anvende penge paa enmotorede, propeldrevne flyvemaskiner i et forsvarsapparat, vil der heller ikke være mening i at ofre penge paa andre forældede vaaben. For os er det aldeles afgørende, at vi kun har vaaben med det ganske klare formaal at forsvare os. Og det har for mig været aldeles afgørende, at de to nyeste vaaben, der er tale om at faa placeret paa dansk grund, ikke med nogen som helst berettigelse kan betegnes som angrebsvaaben. Det er moderne luftværnsskyts og moderne svært artilleri vendt imod angreb, f.eks. af landgangstropper. Vi har ikke faaet tilbudt atomvaaben. Spørgsmaalet er overhovedet ikke aktuelt.

– Og hvis tilbudet var kommet?

– Saa føler jeg mig personligt overbevist om, at vi ville have svaret nej tak!²¹

Hvorvidt H.C. Hansen med den udtalelse bejlede til Det Radikale Venstre – og om „Vestkysten“ med sin artikel i marts havde forsøgt noget tilsvarende – er uvist. Med valget veloverstået etableredes Trekantsregeringen, og som nævnt erklærede denne, at sikkerhedspolitikken lå fast, og at regeringen ikke ville acceptere atomvåben på dansk jord.

Mellemspil

I de følgende måneder var der borgfred i spørgsmålet; såfremt man ser bort fra DKP's agitation, der stort set lagde sig tæt op ad Sovjetunionens og Østtysklands appeller om at gøre Østersøen til et „fredens hav“. Rationalet med sloganet om „fredens hav“ var at forpligte de nordiske lande, hvis grænse stødte op til Østersøen, på en politik, der skulle gøre farvandet til et militært

¹⁹ „Under et Hamskifte“, *Børsten* (leder), *Børsen*, 10. marts 1957.

²⁰ Erik Boel, *Socialdemokratiets atomvåbenpolitik*, s. 41.

²¹ Christian Torpe, „En kaminpassiar med statsministeren“ (kronik), *Politiken*, 21. april 1957.

afrustet område for at forhindre krig. I den sammenhæng spillede DKP på det danske militære samarbejde med Vesttyskland, der ifølge DKP's agitation ville føre til krig, eftersom DKP betragtede Vesttyskland som nazismens militaristiske arvtager.²² I december 1957 mødtes regeringen med regeringerne fra de øvrige alliancelandene i Paris. Kort efter nytår informerede regeringen Folketinget om udenrigspolitikken generelt og Paris-mødet specielt. Debatten indledtes af H.C. Hansen, der gjorde rede for hovedaspekter af sikkerhedspolitikken. Om atomvåbenpolitikken forklarede H.C. Hansen, at han på mødet i Paris havde udtrykt regeringens holdning, at Danmark ikke under de nuværende omstændigheder ønskede atomvåben på dansk jord. Om motivationen herfor forklarede han:

„Vort nej må ses på baggrund af Danmarks geografiske beliggenhed. I betragtning af de moderne våbens rækkevidde er det vanskeligt at sige, hvilke lande der fremover vil være mest udsatte i tilfælde af en krig, men det er et historisk faktum, at planer om forsvarsforanstaltninger i det område, hvortil Danmark hører, i de år, NATO har bestået, i særlig grad har påkaldt østlandenes opmærksomhed og fremkaldt stærke reaktioner. Det må derfor være af betydning, at vi i vort område undlader foranstaltninger, som – selv blot med urette – ville kunne opfattes som provokation og dermed vanskeliggøre afspænding. Vi mener med andre ord, at vort standpunkt i den nuværende situation kan være et bidrag til at tilvejebringe en gunstig atmosfære for det arbejde, der er indledt, og som forhåbentligt vil blive lykkeligt gennemført til opnåelse af politisk afspænding mellem øst og vest.“²³

Derpå forklarede han, at Danmark gennem internationale organisationer gjorde sit yderste for at fremme fredens og nedrustningens sag. Men det var et vanskeligt arbejde, for Sovjet anklagede ustandseligt de vestlige stater for, gennem „krigspropaganda“, at opdigne til krig. Dette var usandt, hævdede statsministeren: Ingen ansvarlige – hverken i Øst og Vest – ønskede krig.²⁴

Den efterfølgende debat var afdæmpet. Hvor Det Radikale Venstre og Retsforbundet tidligere havde anfægtet sikkerhedspolitikken, støttede de den

²² Jf. eksempelvis Villy Karlsson, „Samarbejdet med tysk militarisme. Det svageste led i Danmarks NATO-politik“, *Tiden* 19. årg., nr. 6 (Oktober 1957), s. 252-257. Parolen om Østersøen som et „fredens hav“ blev vedtaget af det østtyske SED's centralkomite i 1955 og benyttet i forbindelse med de såkaldte „østersøuger“ fra 1958 og frem. Se hertil Thomas Wegener Friis, *Den nye nabo. DDR's forhold til Danmark 1949-1960*, 2001, s. 79-83.

²³ H.C. Hansen, „Forespørgsel til stats- og udenrigsministeren af Alsing Andersen m.fl.“, *Folketingstidende. Forhandlinger i Folketinget 1957/58*, 21. januar 1958, sp. 1914-38, citeret sp. 1920. Denne udlægning af motivationen bag regeringens politik forklarede H.C. Hansen også de danske medier, jf. Nils Svenningsen, „Udenrigsministeren“, Viggo Kampmann og Jul. Bomholt (red.), *Bogen om H.C. Hansen*, 1960, s. 181-82.

²⁴ H.C. Hansen, „Forespørgsel til stats- og udenrigsministeren af Alsing Andersen m.fl.“, *Folketingstidende. Forhandlinger i Folketinget 1957/58*, 21. januar 1958, sp. 1914-38, sp. 1932.

nu. Og hvad angik oppositionen til højre i Folketinget, var denne også medgørlig. Forhenværende udenrigsminister Ole Bjørn Kraft der havde været en af de mest ivrige NATO-tilhængere i første halvdel af 1950'erne, udtalte, at man fra konservativ side, skønt man var uenig i motivationen bag regeringens politik, ikke havde fundet anledning til at opponere mod atomvåbenpolitikken. Men, forklarede Kraft, danskerne måtte:

„... være glade over, at lande som Frankrig og Holland har erklæret sig rede til at tage imod disse virkningsfulde gengældelsesvåben. Det er et af de mange eksempler på værdien af Atlantpagten og af at se Vesteuropas forsvaret som en helhed, for derved bliver disse raketter også et led i vort forsvaret.“²⁵

Den eneste der ytrede sig kritisk, var DKP's ordfører, Aksel Larsen. Vel havde han intet at indvende mod regeringens afvisning af atomvåben på dansk jord, selvom han gerne havde set, at man ikke havde tilføjet ordene „under de nuværende omstændigheder“. Det afgørende var dog Danmarks medlemskab af NATO, hvilket automatisk ville føre landet ind i en atomkrig, såfremt denne opstod.²⁶ DKP spillede endnu en gang på krigsfrygten – og på truslen om Danmarks udslættelse i tilfælde af krig. Partipressens kommentarer til debatten fulgte så nogenlunde ordførernes indlæg.²⁷ Partiernes støtte til regeringens politik i januar 1958 afspejlede i øvrigt befolkningens syn på spørgsmålet. Ifølge en samtidig Gallup-undersøgelse mente hele 76 pct. af dem, der havde hørt om det amerikanske tilbud, og som samtidig vidste, at Danmark havde takket nej, at regeringen havde handlet rigtigt.²⁸

Venstre og Det Konservative Folkeparti ønsker atombevæbning

Næste højdepunkt i debatterne fandt sted i 1959 og 1960. I forhold til international politik stod debatten i skyggen af det tiltagende modsætningsforhold mellem Øst og Vest, herunder spørgsmålet om Berlin (jf. nedenfor).²⁹ Vigtigt

²⁵ Ole Bjørn Kraft, „Forespørgsel til stats- og udenrigsministeren af Alsing Andersen m.fl.“, *Folketingstidende. Forhandlinger i Folketinget 1957/58*, 21. januar 1958, sp. 2032-43, citeret sp. 2041. Kraft havde dog en måned tidligere i Udenrigspolitisk Nævn fortroligt argumenteret for, at man burde acceptere atomladninger på dansk jord; jf. Jonathan Søborg Agger & Lasse Wolsgaard, „Den størst mulige fleksibilitet. Dansk atomvåbenpolitik 1956-1960“, *Historisk Tidsskrift*.

²⁶ Aksel Larsen, „Forespørgsel til stats- og udenrigsministeren af Alsing Andersen m.fl.“, *Folketingstidende. Forhandlinger i Folketinget 1957/58*, 21. januar 1958, sp. 2057-69, her sp. 2061.

²⁷ Jf. referatet af debatten i *Socialdemokratiske Noter*, AIC, 29. årg., nr. 4 (jan. 1958), s. 341.

²⁸ Ugens Gallup nr. 14, 1958, „Modstand mod placering af mellemdistanceraketter i Danmark“, http://www.gallup.dk/ugens_gallup/pdf_doc/ug_1958_14.pdf. Offentliggjort 28. marts 1958. Set 21. november 2003.

²⁹ Se hertil John Gearson, „Origins of the Berlin Crisis of 1958-62“ i John Gearson and Kori Schake (ed.), *The Berlin Wall Crisis. Perspectives on Cold War Alliances*, 2002, s. 10-21.

var også, at Folketinget i 1959 stod over for at vedtage en ny forsvarsordning. Allerede kort efter nytår 1958/59 begyndte Venstre og de konservative at argumentere for oplagring af atomladninger til NIKE-HERCULES- og HONEST JOHN-raketterne. En af de første politikere, der anførte dette, var Venstres Thorkild Kristensen. I et par avisindlæg i februar skrev han, at man ikke længere burde skelne mellem atomvåbnene og de konventionelle våben. Kristensens argumentation var dog sammensat, for det var hans opfattelse, at risikoen for atomangreb mod Danmark var størst, såfremt Danmark ikke havde tilsvarende våben at svare igen med.³⁰ I april sluttede Ole Bjørn Kraft op bag Kristensens synspunkter, da han stillede „krav“ om atomladninger til raketterne. Et tilsvarende synspunkt blev i april 1959 fremlagt i det interne konservative partiblade „Vor Tid“.³¹ De konservative opnåede i forlængelse heraf støtte fra militære kredse.³²

Den offentlige debat spidsede således til: Fra alliancens side pressede man i stigende grad på for at få tilsagn om atomvåben på dansk jord, og fra Venstres og Det Konservative Folkepartis side blev der også skubbet på. Samtidig understregede Det Radikale Venstre på et landsmøde i maj 1959, at partiet ikke ønskede atomvåben på dansk jord.³³ Udenrigsminister Jens Otto Krag og forsvarsminister Poul Hansen begyndte på dette tidspunkt i interne drøftelser at genoverveje spørgsmålet om atombevæbning af NIKE-HERCULES og HONEST JOHN-raketterne.³⁴ Men samtidig offentliggjorde Frode Jakobsen i marts 1959 en artikel, hvori han argumenterede for en endnu mere radikal afrustningslinje, end partiets top på noget tidspunkt havde gjort siden 1949.³⁵ Derpå skrev „Demokraten“, at det bedste forsvar, Danmark kunne have i tilfælde af atomkrig, var ikke at have atomvåben.³⁶ Trods intern uenighed valgte Socialdemokratiet i den offentlige debat at fastholde den linje, der var blevet lagt i 1957, det vil sige nej til atomvåben på dansk jord under de nuværende omstændigheder.³⁷

Det er anslået, at Venstre og Det Konservative Folkepartis offentligt ytrede støtte til atombevæbningen af de nye raketter var taktisk. Med krav om atomvåben på dansk jord havde partierne noget at forhandle med ved de forestående forsvarsforhandlinger.³⁸

³⁰ Thorkild Kristensen, „Oplysning om forsvaret“ (kronik), *Dagens Nyheder*, 9. februar 1959.

³¹ „Taktiske atom-våben – en fordel for Danmark“, *Vor Tid*, 15. aarg., nr. 4 (28. april 1959), s. 5, 15.

³² „Skrivelse af 22. april 1959 fra forsvarschefen til forsvarsministeriet“. Otrykt i *Dansk Sikkerhedspolitik bd. II*. Bilag nr. 159, s. 362-64.

³³ *Avisårbogen 1959*, 1960, s. 66-67.

³⁴ Jonathan Søborg Agger & Lasse Wolsgaard, „Den størst mulige fleksibilitet. Dansk atomvåbenpolitik 1956-1960“, *Historisk Tidsskrift*; jf. Bo Lidegaard, *Jens Otto Krag 1914-1961*, s. 600.

³⁵ Frode Jakobsen, „Ti år efter –“, *Fremtiden*, 14. årg. nr. 2 (marts 1959), s. 13-17.

³⁶ „Forsvar og atomvåben“ (leder), *Demokraten* 24. maj 1959.

³⁷ Poul Villaume, *Allieret med forbehold*, s. 574-75.

³⁸ Erik Boel, *Socialdemokratiets atomvåbenpolitik 1945-1988*, s. 45-47.

Resultatet af forhandlingerne om en ny forsvarsordning blev, at Tre-kantsregeringen i efteråret 1959 indgik et forsvarsforlig med Det Konservative Folkeparti og Venstre. Ifølge den nye ordning skulle Danmark styrke det konventionelle forsvar. Men afvisningen af atomvåben var en realitet. I betænkningen om forsvarsforliget lod de to borgerlige partier indføje: „Venstres og det Konservative Folkepartis repræsentanter har med beklagelse taget til efterretning, at regeringen og regeringspartierne fastholder deres hidtidige standpunkt om, at Danmark ikke under de nuværende omstændigheder ønsker at modtage atomammunition, og de nævnte partier forbeholder sig retten til senere på ny at rejse dette spørgsmål.“³⁹ Ved den afsluttende afstemning i Folketinget i foråret 1960 stemte et stort flertal på 152 mandater for den nye forsvarsordning. 7 stemte imod (5 DKP’ere og Aksel Larsen fra SF samt Morten Larsen fra Det Radikale Venstre). 5 undlod at stemme (de 2 grønlandske medlemmer og Oluf Pedersen fra Retsforbundet, Else Zeuthen fra Det Radikale Venstre samt Carsten Raft fra Det Konservative Folkeparti).⁴⁰

Med forsvarsordningen var atomvåbenspørgsmålet imidlertid ikke ude af verden. Under et møde i Paris i december 1959 pressede NATO på for at få forandret regeringens politik. Det blev aftalt, at Danmark skulle melde endeligt ud i spørgsmålet i april 1960. På dette tidspunkt valgte den danske regering endnu en gang afvisning af atomvåben på dansk jord i fredstid.⁴¹

Den offentlige debat om atomvåbenpolitikken var gennem hele perioden præget af det sikkerhedspolitiske dilemma: På den ene side, at forsvaret af Danmark måtte gå gennem NATO; på den anden side behovet for at undgå at provokere Sovjetunionen. I den sammenhæng er det slående, hvor engageret og frimodig debatten var. Medens udenrigsminister H.C. Hansen i 1954 stillede sig afvisende over for atomvåbnet, udtalte han, at flere af verdens lande var i besiddelse af „krigsmidler, om hvis ødelæggende virkning mod mennesker, mod byer og mod naturen selv vi kun kan gisne om“.⁴² Et par år senere var Socialdemokratiet imidlertid mere usikkert i spørgsmålet, og formentlig derfor valgte forsvarsminister Poul Hansen at tale om „særdeles effektive våben“. Da partiet et par år senere definerede sin politik, udtalte partiets ledende skikkelser, at man ikke ønskede atomvåben i Danmark „under de nuværende omstændigheder“.

³⁹ Citeret sst., s. 47.

⁴⁰ „Forsvarsordningen“, *Socialdemokratiske Noter*, AIC, 31. årg. nr. 7 (april 1960), s. 572-573; Taage Kaarsted, *Dansk politik i 1960’erne. Taktik og strategi*, 1969, s. 23-25.

⁴¹ *Grønland under den kolde krig*, s. 404; Bo Lidegaard, *Jens Otto Krag 1914-1961*, s. 662ff.

⁴² Jonathan Søborg Agger & Lasse Wolsgård, „Pro Memoria: Atombomben er vor ven. Den danske regerings stillingtagen til og reaktioner på atomvåbenes integration i NATOs forsvarsstrategi 1949-1956“, *Historisk Tidsskrift* bd. 101/1 (2001), citeret s. 396.

Anti-atomkampagnen (1960-1962)

Som reaktion på den øgede anvendelse af atomvåben i den militære planlægning i både Øst og Vest opstod der en række folkelige protestbevægelser, hvis foretrukne middel var massedemonstrationer. Baggrunden for bevægelsernes opståen var ikke mindst den hastige spredning af atomvåben i løbet af 1950'erne og en stigende frygt for en altødelæggende atomkrig.⁴³ Et af de opsigtsvækkende danske forsøg på at dæmme op for risiciene ved det fortsatte rustningskapløb var Niels Bohrs åbne brev til FN i 1950. Budskabet var, at Øst og Vest burde dele deres forskningsresultater med hinanden. Brevet fik ingen praktisk betydning allerede på grund af Koreakrigens udbrud, men brevet afspejlede en frygt for, at verden skulle bryde i brand. Denne frygt deltes i vid udstrækning af Rigsdagens medlemmer. I 1952 var omkring 80-85 medlemmer tilhængere af foreningen „Een Verden“, der blandt andet arbejdede for at forhindre krige.⁴⁴ Også store dele af den danske befolkning nærrede frygt for atomvåbnene. I 1958 mente blot 32 pct. af københavnere, at USA skulle videreføre sine prøvesprængninger, medens 55 pct. mente, at det skulle indstille forsøgene. 13 pct. af de adspurgte vidste ikke, hvad de skulle svare.⁴⁵ Op gennem 1950'erne kom danskeres ængstelse til udtryk på flere måder. Dels opstod en række organisationer og bevægelser, der argumenterede mod Vesttysklands genbevæbning og optagelse i NATO. Heri deltog personer med relation til eksempelvis DKP, Det Radikale Venstre og Socialdemokratiet. Dels blev der etableret en underskov af ikke-partipolitiske grupperinger og foreninger med deltagere fra alle dele af samfundet, hvor man drøftede tidens store spørgsmål.

Danskernes holdning til atomvåbenspørgsmål afspejlede en generel tendens i den vestlige verden. Parallelt med, at Gallup havde taget temperaturen på danskernes forhold til de amerikanske atomprøveforsøg, havde Gallups søsterinstitutter foretaget tilsvarende målinger i andre vestlige storbyer. De viste, at det alene var i Melbourne og i tre amerikanske storbyer, der var flertal for, at USA skulle videreføre sine forsøg.⁴⁶ Kort forinden havde den amerikanske fredsaktivist og nobelprisvinder i kemi Linus Pauling sammen med 9.000 videnskabsmænd indgivet en skrivelse til FN med appel om at gennemføre et internationalt atomprøvestop. I 1958 indgik USA, Sovjetunionen og Storbritannien da en uformel aftale om at stoppe atomprøvesprængningerne.

⁴³ Eksempelvis øgedes summen af amerikanske nukleare sprænghoveder fra godt og vel 1.400 stk. i 1953 til mere end 24.000 stk. i 1961. Gengivet efter Jeremi Suri, *Power and Protest. Global Revolution and the Rise of Detente*, 2003, s. 14. Tallene var ikke kendte i samtiden.

⁴⁴ FN, *verden og Danmark* (DUPI, 1999) s. 34; *Salmonsens Leksikon-Tidsskrift* 1955, 15. årg., 1957, sp. 883-8

⁴⁵ Ugens Gallup nr. 25, 1958: „Stop forsøgene med atomvåben“; http://www.gallup.dk/ugens_gallup/pdf_doc/ug_1958_25.pdf. Offentliggjort 1. juni 1958. Set 11. december 2003.

⁴⁶ Sst.

Det eneste land, der videreførte sine atomprøveforsøg, var Frankrig. Den uformelle aftale blev brudt, da Sovjetunionen i 1961 genoptog sine forsøg.⁴⁷

De første danske demonstrationer mod atomvåben fandt sted i sommeren 1959 og i januar 1960. Årsagen var, at Folketinget havde besluttet at anskaffe NIKE-HERCULES og HONEST JOHN-raketter. Da raketterne blev losset på Aarhus Havn arrangerede foreningen „Aldrig mere Krig“ demonstrationer. Blandt initiativtagerne var fredsaktivisten Carl Scharnberg, der havde hentet inspiration til aktionerne i udlandet. Efter demonstrationerne i Aarhus deltog Scharnberg i påsken 1960 i den i samtiden opsigtsvækkende „Aldermaston-march“, der var en 4-dages vandring på 90 kilometer fra en atomstation beliggende i Aldermaston til London. For at skabe opmærksomhed om det, som han betragtede som problemer omkring atomvåbnene, offentliggjorde han efterfølgende en kronik i „Demokraten“. Heri skildrede han marchens forløb: 100.000 havde deltaget; sloganet havde lydt: „Ban the Bomb“; arbejderpartiet Labour havde gratuleret med indsatsen; og litteraturhistorikeren Elias Bredsdorff – fremtrædende figur i den danske modstandskamp og kommunist – havde deltaget. Ved marchens begyndelse havde domprovsten ved St. Pauls Cathedral mindet om, at deltagerne ikke blot marcherede for sig selv, men også for „menneskene i Hiroshima og Nagasaki“.⁴⁸ Scharnbergs pointe var, at atomvåbenmodstanderne ikke var optaget af et partipolitisk spørgsmål. Tværtimod havde de en sag, der rakte ud over det enkelte individ.

Hvad enten der var tale om kronikker eller taler af Scharnberg, ramte hans retorik – til forskel fra DKP's agitation – betydelige dele af den danske befolkning. Det havde sin forklaring i, at Scharnberg var i stand til at tale til folk. Med reference til Scharnbergs tale ved antiatommarchen i 1961 har Ebbe Kløvedal Reich for nylig formuleret, at Scharnberg, „talte med en patos og lidenskab der var helt hans egen, og som lignede det almindelige politikersprog nogenlunde lige så meget som Erik Knudsens poesi lignede Stats-tidende.“⁴⁹ Samtidig var Scharnberg dygtig til at få bragt sine budskaber steder, hvor de vakte opsigt. Kronikken, der er omtalt ovenfor, blev eksempelvis bragt i „Demokraten“, der siden alliancetilslutningen i 1949 havde været et organ for socialdemokrater, der havde vanskeligt ved at forlige sig med aspekter af alliancepolitikken og navnlig oprustningen. Med kronikken søgte han opbakning til en anti-atombevægelse. Desuden søgte han kontakt til „Aldrig mere Krig“, „Komiteen til Oplysning om Atomfaren“ samt „Frit Danmark“. I

⁴⁷ Ovenstående er baseret på Klaus Jørgensen, *Atomvåbnenes rolle i dansk politik – Med særlig henblik på Kampagnen mod Atomvåben*, 1973, s. 12-22; Bertel Heurlin, *Nedrustningspolitik. En analytisk oversigt over nedrustning som fenomen og forhandlingsobjekt i international politik*, 1971, s. 52-55; Johs. Nordentoft og Søren H. Rasmussen, *Kampagnen mod Atomvåben og Vietnambevægelsen 1962-1972*, 1991, s. 10-12; Søren Hein Rasmussen, „Kampagnen mod Atomvåben og andre protestbevægelser i 1960ernes første halvdel“, *Den jyske historiker*, nr. 101 (Juli 2003), s. 35.

⁴⁸ Carl Scharnberg, „Aldermaston-London 1960“ (kronik), *Demokraten*, april 1960. Optrykt i Carl Scharnberg, *Det kan nytte. Artikler og erfaringer 1960-65*, 1965, s. 11-16.

⁴⁹ Ebbe Kløvedal Reich, *Efter krigen – før freden. Tolv Mands-Minde-foredrag*, 2004, s. 49.

første omgang afviste disse organisationer at støtte projektet, da de hidtidige fredsprojekter stort set alle havde givet bagslag. Alligevel fortsatte Scharnberg indsatsen, og i løbet af 1960 lykkedes det at få arrangeret en protestmarch på 61 kilometer fra Holbæk til København. Det blev planlagt, at marchen skulle gennemføres i oktober. Med denne foreløbige succes valgte flere fredsforeninger alligevel at bakke op bag initiativet, og „Aldrig mere Krig“ besluttede ligefrem at stille en økonomisk garanti. I den følgende tid advokerede den socialdemokratiske studenterorganisation „Frit Forum“ for deltagelse. Den socialdemokratiske orienterede professor i økonomi Jørgen S. Dich, en af arkitekterne bag socialreformen i 1933, anbefalede i en kronik i „Aktuelt“ marchen. Kulturpersonligheder som H.C. Branner, Klaus Rifbjerg, Halfdan Rasmussen og Villy Sørensen investerede også deres personer heri. Med disse kendte ’anbefalere’ forsøgte Scharnberg at skabe opbakning bag en veldefineret politisk målsætning gennem et mere eller mindre løst samarbejde med kulturpersonligheder og folk fra andre organisationer (og partier). Arrangørerne af marchen kaldte sig „Kampagnen mod Atomvåben“, og de sammenfattede deres krav i pjecen „Nu er det alvor“, der blev delt ud i hele landet. Foreningens mål blev beskrevet således:

- Der må ikke findes kernevåben på dansk jord.
- Befolkningen må have klar besked om mængden og følgerne af radioaktivt nedfald.
- Den danske regering må gennem sin politik gøre sit til at sikre, at Danmark ikke bliver bombemål.
- Danmarks regering må på internationalt plan aktivt arbejde for forbud mod enhver form for anvendelse af kernevåben.⁵⁰

Ved marchens begyndelse i Holbæk 21. oktober deltog 800 mennesker, men ved afslutningen i København den følgende dag kunne man tælle 5.000 deltagere. Arrangørerne fandt, at begivenheden havde været en succes, og i november 1960 dannedes „Kampagnen mod Atomvåben“ som selvstændig organisation med eget sekretariat m.m.⁵¹

På trods af den spredte omtale forud for marchen var reaktionerne i dagspressen få og kølige. Hverken i fjernsynets nyhedsprogram „Aktuelt“ eller i radioens „Aktuelt Kvarter“ kommenterede man marchen. Forsøgte man at tie begivenheden ihjel? Danmarks Radio svarede nej, for der skulle snart være valg til Folketinget, og den politiske spærretid forhindrede en bred dækning.

⁵⁰ Citeret efter Klaus Jørgensen, *Atomvåbnenes rolle i dansk politik*, s. 67; Søren Hein Rasmussen, „Kampagnen mod Atomvåben og andre protestbevægelser i 1960ernes første halvdel“, *Den jyske historiker*, s. 36.

⁵¹ Søren Hein Rasmussen, „Kampagnen mod Atomvåben og andre protestbevægelser i 1960ernes første halvdel“, *Den jyske historiker*, s. 36.

Land og Folk, den 22. oktober 1960.

Til gengæld reagerede Socialdemokratiet. Agitationsskiftet „Socialdemokratiske Noter“ offentliggjorde en kort, men syrlig artikel, hvori der blev taget afstand fra Jørgen Dichs kronik. Samtidig blev det understreget, at „Frit Forum“ alene havde støttet *tanke* bag marchen, men havde valgt *ikke* at gå med. Partiets top betragtede marcherne som et initiativ af udenomsparlamentarisk karakter og et dække for kommunistisk aktivitet. Betegnende var artiklens afsluttende ord: „I de følgende dage begyndte kommunistpartiet omdeling af en tryksag med omkvædet „Atomvåben til Danmark – efter valget“. Jo, det var alt sammen vel tilrettelagt.“⁵² Derpå bragte „Aktuelt“ en leder om marchen og skrev, at det vel var „rimeligt at anbefale de kommunister, der marcherer med, at fortsætte til Moskva.“ Dagen efter offentliggjorde samme avis en ikke mindre høflig notits under overskriften: „100.000 skridt – og så kommunistpropaganda“.

„Berlingske Tidende“ offentliggjorde en artikel af en konservativ kandidat til Folketinget, generalmajor Erik Kragh, som argumenterede for nødvendigheden af at placere taktiske atomvåben på dansk jord. I et mere direkte sprog end Kragh udsendte Konservative Studenter en udtalelse med ordene:

⁵² „Atom-kampagnen“, *Socialdemokratiske Noter*, AIC, 32. årg, nr. 1 (november 1960), s. 67-68.

„Med mørket rugende over de danske landeveje vandrer „atomhæren“ mod vor hovedstad. Marxistiske medløbere og den defaitistiske skare ønsker hellere en skæbne under totalitært styre“.⁵³

Enkelte aviser var dog positive. „Land og Folk“ skrev begejstret om marchen, og også „Demokraten“ og „Holbæk Amts Venstreblad“ så positivt på begivenheden. Den øvrige del af pressen opfattede marchen som kommunistisk propaganda.⁵⁴ Ikke desto mindre havde modstanderne af atomvåben fået en organisation med offentlig gennemslagskraft.

Med disse erfaringer fortsatte „Kampagnen mod Atomvåben“ sine aktiviteter. Blandt andet reagerede kampagnen mod den såkaldte „Norstad-plan“ om at gøre NATO til den „fjerde atommagt“, de nye POLARIS-raketter og franske atomprøvesprængninger. Det mest opsigtsvækkende initiativ var forslaget om en ny påskemarch i året 1961. Også denne gang skulle ruten gå fra Holbæk til København. Inden marchen fandt sted, knagede det i Socialdemokratiet. Partiets to tunge frontfigurer, statsminister Viggo Kampmann og udenrigsminister Jens Otto Krag, advarede begge offentligt mod at støtte Kampagnen. Men samtidig bakkede eksempelvis den socialdemokratiske borgmester i Aarhus Bernhard Jensen og Jørgen Dich op bag den. Mere vigtigt var det dog, at et medlem af Kampmanns egen regering, kirkeminister Bodil Koch, lovede at holde tale ved marchens afslutning i København. Kochs løfte – og den signalværdi, der lå heri – kunne opfattes som et udtryk for et uenigt Socialdemokrati. Det Konservative Folkeparti reagerede hurtigt. Inden marchen blev gennemført, bragte partibladet „Vor Tid“ en kritisk artikel, som afæskede Bodil Koch en forklaring på hendes standpunkt. Koch svarede kortfattet: „Fordi jeg mener, det er rigtigt“.⁵⁵

Men så let skulle Bodil Koch ikke slippe. Det konservative folketingsmedlem Poul Møller tog nu spørgsmålet op på Christiansborg. Såfremt kirkeministeren ikke var bevidst herom, måtte hun vide, „at hun ved at låne sit gode navn til foretagendet har medvirket til at øge begrebsforvirringen.“ Møllers pointe var, at atomvåbenmodstanderne i værste fald kunne forhindre kernevåben i de vestlige lande. Det ville være et problem, fordi befolkningerne i Moskva, Peking og Østeuropa ikke havde mulighed for at påvirke de kommunistiske regerings atomvåbenpolitik, „og derved svækkes den magtbalance, der er fredens forudsætning...“; en vurdering som også Per Hækkerup havde givet.⁵⁶

⁵³ Se hertil Klaus Jørgensen, *Atomvåbnenes rolle i dansk politik*, s. 68; Johs. Nordentoft og Søren H. Rasmussen, *Kampagnen mod Atomvåben og Vietnambevægelsen 1962-1972*, s. 17-18; Paul Hammerich, *Velfærd på afbetaling 1953-61*, s. 644-45.

⁵⁴ „Efter protestmarchen“, *Demokraten*, 28. oktober 1960; jf. referatet i Paul Hammerich, *Velfærd på afbetaling 1953-61*, s. 644.

⁵⁵ „Atom-debatten har slagside“, *Vor Tid*, 13. årg, nr. 3 (marts 1961), s. 13.

⁵⁶ Poul Møller, „Forespørgsel til udenrigsministeren“, *Folketingstidende. Forhandlinger i Folketinget 1960-61*, 23. marts 1961, sp. 2496-2510, citeret sp. 2502.

I sit svar bad Bodil Koch sine kritikere om at besinde sig. Hun havde endnu ikke holdt sin tale, og de kunne ikke vide, hvad hun havde at sige. Når hun havde besluttet at holde tale, var det først og fremmest, fordi hun – som så mange andre – frygtede atomvåbnene. Folketinget burde i øvrigt tage protestbevægelsen alvorligt, da den var præget af yngre, engagerede mennesker:

„For første gang begynder de [unge mennesker, anm.], måske nok så famlende, at tænke politisk og føle dette sære og svære, som er et personligt ansvar. Jeg mener, at når der kaldes på én i en sådan forbindelse og man undslår sig, så svækker man hos de unge fornemmelsen af demokratisk frihed og demokratisk styrke, fornemmelsen af frihedens styrke, som man dog gerne ville være med til at styrke.“⁵⁷

Skønt Koch sagde, at hun betragtede det som et spørgsmål om at opdrage ungdommen til demokrati, lagde hun over for folketingsgruppen vægten på det taktiske: „Jeg har gjort det for at dække det hul, som kunne trække vore unge over til Aksel Larsens liste og DKP“, forklarede hun.⁵⁸ Med udsagnet talte Bodil Koch antagelig til en almindelig socialdemokratisk frygt for, at Socialistisk Folkeparti med dets neutralitetspolitiske indstilling kunne tiltrække allianceskeptiske socialdemokrater.⁵⁹

Påskemarchen fandt sted fra 31. marts til 2. april 1961. Og Bodil Koch holdt, som lovet, sit indlæg. Heri redegjorde hun for aspekter af regeringens atomvåbenpolitik, og hun understregede, at de krav Kampagnen stillede, harmonerede fint med landets allerede vedtagne atomvåbenpolitik: Regeringen havde, ganske som atomvåbenmodstanderne krævede, afvist kernevåben på dansk jord i fredstid. Talen kunne ses som en henvendelse til de socialdemokratiske marginalvælgere.⁶⁰

Alligevel fortsatte Socialdemokratiets topledelse med at tage afstand fra marchen, og „Socialdemokratiske Noter“ havde da også under marchen registreret tilstedeværelsen af „kendte „neutrale“ kommunister [som, anm.] *Knud Jespersen, Ingmar Wagner, Jørgen Jensen og Anton Nielsen*. Og der skal jo nok have

⁵⁷ Bodil Koch, „Forespørgsel til udenrigsministeren“, *Folketingstidende. Forhandlinger i Folketinget 1960-61*, 23. marts 1961, citeret sp. 2557-58.

⁵⁸ Citeret efter Erik Boel, *Socialdemokratiets atomvåbenpolitik 1945-1988*, s. 203.

⁵⁹ Om SF og neutralitetspolitikken se Programudtalelse fra Socialistisk Folkeparti, vedtaget af SF's 1. kongres 6. juni 1959. Se afsnittene: „Udenrigspolitik for fred og afspænding“ og „For afrustning og neutralitet“; http://net.aba.dk/aba/pdf/SF1959_61.pdf. Set 29. januar 2004.

⁶⁰ Johs. Nordentoft og Søren H. Rasmussen, *Kampagnen mod Atomvåben og Vietnambevægelsen 1962-1972*, s. 22. Talen er citeret i uddrag „Socialdemokratiske Noter“, AIC, 32. årg. nr. 7 (april 1961), s. 573-757; jf. Paul Hammerich, *Velfærd på afbetaling 1953-61*, s. 648.

været adskillige flere!“.⁶¹ Efter aktionen var der flere artikler i den danske presse om såvel Kampagnen som Bodil Kochs tale.⁶²

Ifølge „Kristeligt Dagblad“ havde Koch måttet danse „en barfodsdans mellem brændenælder“; på den ene side stillede hun sig selv skeptisk over for atomvåbnene, men på den anden side var hun bevidst om NATO's betydning. Ifølge avisen havde Koch dog holdt en „klog“ og „værdig“ tale, og selvom man kunne være skeptisk over for, at hun havde stillet op sammen med demonstranterne, måtte man konstatere, at „der ingen basis er for fortsat at angribe kirkeministeren i denne sag“.⁶³

Det følgende år var travlt. „Kampagnen mod Atomvåben“ opnåede en enkelt gang støtte fra de gamle partier. Baggrunden var, at Sovjetunionen ville genoptage sine prøvesprængninger. Tre gange gennemførte atomvåbenmodstanderne aktioner mod de sovjetiske initiativer. Første gang var 1. september, hvor der foranstaltedes en protestmarch i hjertet af København begyndende ved den sovjetiske ambassade i Kristianiagade på Østerbro og med afslutning på Rådhuspladsen. 3.000 mennesker deltog. Sidste gang var i slutningen af måneden, hvor 5.000 mennesker tog del i en protestaktion. Almindeligvis havde „Land og Folk“ støttet Kampagnens initiativer, men her kommenterede avisen ikke begivenhederne. Til gengæld udtrykte den forståelse for Sovjetunionens atomvåbenpolitik. Hvad Kampagnen ikke fik fra „Land og Folk“ blev dog leveret fra „Berlingske Tidende“. Her valgte redaktionen at rydde forsiden med en artikel om sovjetisk udenrigspolitik og Kampagnens velplacerede aktion. Også den socialdemokratiske presse ytrede sympati for Kampagnens operation.⁶⁴

Da Statsministeriet i januar 1962 udsendte en pjece, der informerede om, hvordan danskerne skulle søge ly i beskyttelsesrum i tilfælde af atomkrig, udsendte Kampagnen et kritisk „tillæg“, der fokuserede på følgerne af en atomkrig, fx det radioaktive nedfald. Budskabet – der i sin form var meget agiterende – var, at regeringen ikke gjorde tilstrækkeligt for at forhindre en atomkrig, men i stedet blot oplyste om, hvordan man skulle reagere, såfremt den kom.⁶⁵

⁶¹ „Atom-marchen“, *Socialdemokratiske Noter*, AIC, 32. årg., nr. 7 (april 1961), s. 572-573. Kursivering følger artiklen.

⁶² Johs. Nordentoft og Søren H. Rasmussen, *Kampagnen mod Atomvåben og Vietnambevægelsen 1962-1972*, s. 22.

⁶³ Lederartikel af 4. april i *Kristeligt Dagblad*, citeret efter *Socialdemokratiske Noter*, AIC, 32. årg., nr. 7 (april 1961), s. 575.

⁶⁴ Sst., s. 22.

⁶⁵ Det har tidligere været anført, at Kampagnens „tillæg“ var en så stor succes, at den fik en større læserskare end Statsministeriets pjece; Johs. Nordentoft og Søren H. Rasmussen, *Kampagnen mod Atomvåben og Vietnambevægelsen 1962-1972*, s. 25 og note 68. Granskes Gallups samtidige undersøgelse kan dette dog ikke bekræftes. Ugens Gallup, nr. 20, 1962, „Pjecen fra „Kampagnen mod Atomvåben“. Vakte ikke større opmærksomhed end „Folkepjecen““, http://www.gallup.dk/ugens_gallup/pdf_doc/ug_1962_20.pdf. Offentliggjort 26. maj 1962. Set 5. november 2003.

I 1962 stod Kampagnen for en tredje påskemarch fra Holbæk til København. Denne march blev Kampagnens *finest hour*. Vel havde Carl Scharnberg i SF's medlemsblad drømt om, at tilslutningen blev så stor, at „alt det praktiske bryder sammen“ – hvilket det ikke gjorde – men med omkring 25.000 demonstranter, var der tale om en betragtelig succes. Kampagnens fremgang kunne dog ikke alene måles i antallet af demonstranter. Mere væsentligt i forhold til den sikkerhedspolitiske debat var det, at hvor de gamle partier, med undtagelse af Det Radikale Venstre og Bodil Koch, tidligere havde søgt enten at negligere eller udstille Kampagnen som redskab for Sovjetunionen, så valgte samtlige Folketingets otte partier i 1962 at stille med politikere som talere ved marchens afsluttende møde. Det betød, at politikere fra Socialdemokratiet, Det Konservative Folkeparti og Venstre valgte at anerkende Kampagnen og tage dens aktioner alvorligt.

Berlinmurens opførelse (1961)

13. august 1961 annonceredes en verdensnyhed. Østtyskland var begyndt var opbygge Berlinmuren. Oplysningen chokerede store dele af verden. Imidlertid var Murens opførelse kulminationen på en længerevarende konflikt mellem Øst og Vest: I november 1958 havde Khrusjtjov ladet USA, Storbritannien og Frankrig vide, at Sovjetunionen ville suspendere den eksisterende aftale om besættelsesmagternes status i Berlin. Byen skulle, krævede den sovjetiske leder, afmilitariseres i løbet af seks måneder (inden maj 1959). Skete det ikke, ville Moskva indgå en separataftale med DDR, der gav Østtyskland, det vil sige i praksis Sovjetunionen, kontrol over såvel Øst- som Vestberlin. Samtidig udtrykte Khrusjtjov ønske om at forhandle om en tysk fredsaftale. Den sovjetiske udmelding afspejlede flere forhold. For det første de kroniske vanskeligheder om Berlin; problemer der gik tilbage til 1945. For det andet den vedvarende flygtningestrøm fra den østlige del af byen til den vestlige. For det tredje var Vestberlin centrum for vestlig spionageaktivitet rettet mod de østeuropæiske befolkninger, ligesom det var et udstillingsvindue for et parlamentarisk, demokratisk velfungerende samfund placeret bag Østblokkens grænser. For det fjerde var Khrusjtjov bragt under pres af Kina, der fandt at Sovjetunionen i stigende grad måtte markere sig over for USA. Endelig må kravet formentlig ses i lyset af etableringen af Fællesmarkedet (1957), der nok var en videreførelse af det vesteuropæiske økonomiske samarbejde men som samtidig var et forstadium til en politisk blokdannelse med vesttysk deltagelse.⁶⁶

⁶⁶ Hope M. Harrison, *Driving the Soviets up the Wall. Soviet-East German Relations 1953-1961*, 2003, s. 98-99, 105-16; John Lewis Gaddis, *We Now Know*, s. 143-49; Richard Crockatt, *The Fifty Years War. The United States and the Soviet Union in World Politics, 1941-1991*, 1996, s. 129-137; Knut Einar Eriksen og Helge Øystein Pharo, *Kald krig og internationalisering 1949-1965*, 1997, s. 250; Walter LaFeber, *America, Russia and the Cold War 1945-1990*, 1991, s. 205.

Efter drøftelser Vestmagterne imellem afviste den amerikanske udenrigsminister John Foster Dulles det sovjetiske krav. USA, Storbritannien og Frankrig ville ikke trække deres 10.000 soldater tilbage. De ville heller ikke anerkende Østtyskland. Endelig lod Dulles Moskva forstå, at NATO ikke ville acceptere en sovjetisk blokade af adgangsvejene til byen, som man havde set i 1948. Skete dette – eller noget tilsvarende – ville NATO svare igen med militære midler. Khrusjtjov replicerede kortfattet, at så ville der opstå en ny verdenskrig. Trods den skarpe tone sendte Sovjetunionen en note vestover i begyndelsen af 1959, hvor det begyndte at trække i land. I månederne der fulgte, gennemførte parterne drøftelser om byens fremtid. Tegn på tøbrud blev synlige. Resultaterne var dog beskedne. Det eneste parterne nåede til enighed om var, at der ikke skulle placeres atomvåben i Berlin. Der blev dog ikke fundet enighed i spørgsmålet om Vestmagternes status i byen.⁶⁷ I maj 1960 øgedes afstanden mellem USA og Sovjetunionen på ny, da sidstnævnte skød et amerikansk U2-rekognosceringsfly ned over Uralbjergene. Khrusjtjov var rasende over krænkelsen af den sovjetiske territoriale suverænitet. Men også fordi USA muligvis vidste, at Sovjetunionen ikke var så langt fremme i atom- og teknologikapløbet, som Kreml gav indtryk af. Udgangen på problemerne omkring Berlin blev, at den østtyske regering 13. august 1961 påbegyndte opførelsen af Berlinmuren, der skulle komme til at adskille Østberlin fra Vestberlin frem til november måned 1989.

Under krisen om Berlin havde både Øst og Vest truet med at benytte kernevåben i tilfælde af krig. Da krisen var overstået, stod det dog klart, at ingen af atommagterne havde været villige til at benytte atomvåben. Derfor begyndte politiske analytikere i Vesten at gøre sig overvejelser over, hvordan man fremover skulle forholde sig til Østblokken. Svaret herpå voksede frem i de følgende år og fik i slutningen af 1960'erne betegnelsen *Ostpolitik*. Denne politiske strategi sigtede mod at komme i dialog med Østblokken for ad denne vej at opmuntre befolkningerne til at søge større uafhængighed af Sovjetunionen og samtidig skabe østlig sympati for det vestlige samfundssystem.⁶⁸

Det storpolitiske spil om Berlin og om Murens opførelse lå hinsides dansk indflydelse. Alligevel blev spørgsmålene drøftet flittigt i den danske presse. Nedenfor følges „Land og Folks“, „Berlingske Tidendes“, „Aktuelts“ og „Politikens“ reaktioner på udviklingen i august 1961.

I de første par uger af august fyldte spørgsmålet om Berlin meget i „Land og Folk“. Ifølge avisen havde Khrusjtjov med sine udspil gjort, hvad han

⁶⁷ Hope M. Harrison, *Driving the Soviets up the Wall*, s. 121-32; Robert J. McMahon, *The Cold War*, s. 79-81.

⁶⁸ Wolfgang Krieger, „Germany“, i David Reynolds (ed.), *The Origins of the Cold War in Europe. International Perspectives*, 1994, s. 157. Om „Ostpolitikken“ se Gottfried Niedhart, „Revisionistische Elemente und die Initiierung friedlichen Wandels in der neuen Ostpolitik 1967-1974“, *Geschichte und Gesellschaft*, 28 (2002).

kunne, for at finde en fredelig løsning på Berlin- og Tysklandsspørgsmålet.⁶⁹ Forslaget om at afmilitarisere byen var et fredsiniciativ; intet andet. Problemet var, at Vesten, herunder den vestlige del af Berlin med borgmester Willy Brandt i spidsen og Vesttyskland under kansler Adenauers ledelse, konsekvent sigtede mod at splitte byen og opruste til krig. Ifølge en artikel fra begyndelsen af august producerede „en halv snes“ virksomheder i Vestberlin våben til den vesttyske hær. Desuden havde indførelsen af D-marken i Vestberlin i 1948 haft til formål at skabe inflation og undergrave Østberlins økonomi. Hvordan – spurgte artiklens forfatter og „Land og Folk“ – kunne man opfatte Vestens politik som andet end splittelsesforsøg og mistro overfor Østberlins og Sovjetunionens fredelige hensigter?⁷⁰

Som dagene passerede skærpede avisen retorikken. 10. august forklarede den på lederplads, at 100 vesttyske krigsskibe med en besætning på 5.500 mand havde „indledt krigsøvelser i danske farvande“. Derpå stillede lederskribenten spørgsmålet, om danskerne var villige til at dø for Vestberlin. Artiklen afsluttedes med en opfordring til at støtte „Sovjetunionens fredsforslag“.⁷¹ For at ingen skulle lades i tvivl om NATO's aggressive hensigter, informerede avisen et par dage senere læserne om, at

„Allerede nu benyttes dansk jord (Grønland) som atombaser af USA, allerede nu bygges der såkaldte NATO-baser, som i virkeligheden er vesttyske baser, i Danmark, allerede nu er vort lands militære anlæg NATO-baser, som tilfældet er med flådehavnene i Korsør, Nyborg og Frederikshavn, allerede nu overflyves vort land af luftstyrker, der ikke står under dansk kommando, men under kommando af den krigsgale amerikanske overgeneral Norstad i Paris, og allerede nu er den nu vesttyske krigsmarine fuldstændig dominerende i danske farvande.

Forhandling og afrustning – eller selvmord, det er sagen.“⁷²

I første halvdel af måneden bestod „Land og Folks“ strategi således i at fordømme NATO-landenes politik samt at kæde udviklingen i Berlin sammen med Danmarks stilling i den internationale konflikt. Dagen efter Murens opførelse offentliggjorde „Land og Folk“ en forsideartikel, hvori det blev forklaret, at „den Tyske demokratiske Republik (DDR) natten til søndag [havde, anm.] gennemført en midlertidig afspærring af sektorgrænsen mellem Øst- og Vestberlin“, og det blev – med eksplicit reference til DDR's officielle erklæring – fremhævet, at anledningerne til opførelsen var „den stadig kraftigere vesttyske militarisme“ og at der „ikke noget steds i verden er koncentreret så

⁶⁹ Jf. eksempelvis „Til forhandlingsbordet!“, *Land og Folk* (leder), 7. august 1961; „Appel til fornuf-ten“ (leder), *Land og Folk* (leder), 9. august 1961.

⁷⁰ Günter Grabow, „Min by Berlin –“, *Land og Folk*, 5. august 1961.

⁷¹ „Vil vi dø for Vestberlin?“ (leder), *Land og Folk*, 10. august 1961.

⁷² „Selvmord – eller forhandling“ (leder), *Land og Folk*, 13. august 1961.

mange spionage- og agitationsorganisationer som i Vestberlin“. ⁷³ I de følgende dage forsvarede avisen fortsat den østtyske politik, og samtidig anførte „Land og Folk“, at livet i Berlin „stort set“ gik „sin normale gang“. De eneste steder, der var panik, var hos „sortbørsfolk, de kolde krigere, spioncentralerne og veksellkontorerne“. ⁷⁴

„Land og Folk“ støttede således den østtyske politik frem til og umiddelbart efter Murens opførelse. Illustrerende var en kommentar af forfatteren Hans Scherfig. Heri spandt han en ende over den vesttyske nationalsang „Das Lied der Deutschen“, der omtaltes som „Deutschland, Deutschland über alles“. Dette på trods af at sangen havde skiftet titel og at strofen „Deutschland, Deutschland über alles“ var blevet forbudt i 1945. I artiklen gjorde Scherfig Vesttyskland til nazismens arvtager, og han argumenterede for, at Vesttyskland gennem dets imperialistiske politik sigtede mod at erobre overherredømmet over området fra „floden Maas i Holland til Memel i Sovjetunionen, fra floden Etsch i Syd-Tyrol til Lillebælt i Danmark – Tyskland over alt!“ ⁷⁵

I stort set alle andre dagblade kommenteredes den østtyske politik i begyndelsen af august med bekymring og/eller stærkt kritik. Eksempelvis skrev „Aktuelt“ i starten af måneden: „Sandheden er, at det er Moskvas egen politik, der har sat flygtningestrømmen så voldsomt i vejret. Flygtningene fortæller selv, at de frygter, at den sidste port til friheden skal blive smækket i og Østtyskland blive forvandlet til et Sibirien“. Avisen foregreb dermed Murens opførelse. ⁷⁶ „Berlingske Tidende“ søgte i stedet at skabe sympati for den østtyske befolkning. 3. august fremlagde avisen et „gribende vidnesbyrd om de enkelte skæbner inden for den ustandselige flygtningestrøm fra Øst mod Vest.“ ⁷⁷ Til forskel fra „Berlingske Tidende“ og „Aktuelt“, der i deres holdninger lagde sig på linie med Vestmagternes opfattelse af forholdet mellem Øst og Vest, skyndede „Politiken“ til forsoning parterne imellem. Samme dag som „Aktuelt“ havde forklaret „Sandheden“ om Berlinproblemet, opfordrede „Politiken“ den vesttyske regering til at forhandle med den østtyske regering: „Mon ikke tiden er inde – mens Berlin-krisen er til forhandling?“ ⁷⁸

14. august, dagen efter Murens opførelse, var „Aktuelt“ og „Berlingske Tidende“ enige i deres karakteristik af Østtysklands politik. „Berlingske Tidende“ skildrede opbygningen af Muren som „[d]et mest krigeriske opbud i Østberlin siden opstanden i 1953“. ⁷⁹ På forsiden af „Aktuelt“ blev det i stærkt

⁷³ „Nyt alvorligt slag mod vesttysk militarisme“ (forsideartikel), *Land og Folk*, 14. august 1961.

⁷⁴ „Panik i Berlin. Men den er begrænset til sortbørsfolk, de kolde krigere, spioncentralerne og veksellkontorerne“ (forsideartikel), *Land og Folk*, 16. august 1961.

⁷⁵ Hans Scherfig, „Tanker ved radioen“, *Land og Folk*, 20. august 1961.

⁷⁶ „Det sande tyske problem“, *Aktuelt* (leder), 7. august 1961.

⁷⁷ Aage Tanning, „Afstemning med fødderne“, *Berlingske Tidende*, 3. august 1961.

⁷⁸ „Vestens overvejelser“ (leder), *Politiken*, 7. august 1961.

⁷⁹ „Jerntæppet blev sænket over det sovende Berlin“ (forsideartikel), *Berlingske Tidende*, 14. august 1961.

negative vendinger forklaret, at den „såkaldte folkehær“ havde fået ordre om at slå ethvert tilløb til demonstrationer ned med hård hånd, og i avisens leder samme dag omtales situationen som et „mareridt“.⁸⁰ Som i de første uger af august var „Politiken“ mere dæmpet i sin sprogbrug. Selvom avisen omtalte Berlin som „en by i belejringstilstand“, valgte den ikke at placere et ansvar for den seneste udvikling. Tværtimod. I en leder opfordrede avisen stormagterne til at finde en forhandlingsløsning på problemerne.⁸¹

I de første to uger efter Murens opførelse var linjen den samme i de forskellige aviser: „Berlingske Tidende“ og „Aktuelt“ fortsatte med at udtrykke skarp kritik af østtysk og sovjetisk politik.⁸² „Politiken“ videreførte også linjen fra første halvdel af måneden, idet den fortsatte med at opfordre til forsoning mellem stormagterne.⁸³

Spiseseddel for dagbladet *Information*, den 14. august 1961.

Delkonklusion 1957-1962

Sovjetunionen forsøgte at påvirke den danske politik og debat i slutningen af 1950erne. I det åbne brev til statsminister H.C. Hansen forsøgte Sovjetunionen i fuld offentlighed at lægge pres på regeringen og dens kernevåbenpolitik. Et af de få danske dagblade – fraset „Land og Folk“ – der udtrykte forståelse for Bulganins henvendelse var Venstreavisen „Vestkysten“. I sit svar til Bulganin – der også blev formuleret som et åbent brev – afviste H.C. Hansen entydigt det sovjetiske pres. Det høstede han anerkendelse for både i Socialdemokratiet og blandt Venstres og de konservatives politikere og dagblade. Danske aviser stillede sig også meget kritisk til opførelsen af Berlinmuren. Hvad angår poli-

⁸⁰ „Ulbricht: Vi slår hårdt...“ (forsideartikel), „Østtysk fallit i Berlin“ (leder), begge i *Aktuelt*, 14. august 1961.

⁸¹ Henrik V. Ringsted, „Jerntæppet er gået ned i Berlin“ (forsideartikel), *Politiken*, 14. august 1961.

⁸² Fx „Krisen skærpes“ (leder), *Berlingske Tidende*, 15. august 1961; „Moskvas fejlregning“ (leder), *Aktuelt*, 26. august 1961.

⁸³ Fx „Forhandling om Berlin“ (leder), *Politiken*, 15. august 1961; „Vesten og Adenauer“ (leder), *Politiken*, 17. august 1961.

tikernes debat ses det således, at der i det store og hele herskede enighed mellem atlantpartierne og Det Radikale Venstre om at tage afstand fra Sovjetunionen og sovjetisk udenrigspolitik. Der var især debat i spørgsmålet om, hvilken politik Danmark skulle anlægge inden for NATO.

Den enighed, der havde hersket mellem Socialdemokratiet, Det Konservative Folkeparti og Venstre i de sikkerhedspolitiske debatter frem til 1957, blev i det væsentlige bevaret i slutningen af 1950'erne. Da H.C. Hansen i begyndelsen af 1958 forklarede Folketinget, at det var regeringens holdning, at Danmark ikke skulle modtage kernevåben, sluttede Venstre og Det Konservative Folkeparti sig til politikken, om end Ole Bjørn Kraft erklærede, at Det Konservative Folkeparti ikke delte motivationen bag regeringens politik. Den bestod ifølge H.C. Hansen i, at Danmark måtte afholde sig fra at føre en politik, der selv med urette af Sovjetunionen kunne opfattes som provokerende. Alligevel valgte Det Konservative Folkeparti og Venstre at forlade dette standpunkt et par år senere, da fremtrædende politikere fra de to partier argumenterede for kernevåben på dansk jord. Den sikkerhedspolitiske konsensus, der havde præget debatten mellem de tre partier i 1949 og i begyndelsen af 1950'erne, blev med andre ord udfordret.

Endelig var det karakteristisk for den sikkerhedspolitiske debat i de sidste år af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne, at det folkelige engagement, man havde set de første antydninger af i 1949 og i begyndelsen af 1950'erne, nu for alvor foldede sig ud. Det store tema var kernevåbnene (ikke Tysklandsspørgsmålet). Inspirationen til demonstrationerne kom fra de vestlige lande, især Storbritannien. Igangsætteren var Carl Scharnberg. Marcherne fra Holbæk til København samlede personer fra forskellige dele af centrum-venstre i dansk politik, om end det var et udpræget græsrodsfænomen. Skønt fremtrædende socialdemokrater sluttede op bag marcherne, tog partiets ledelse afstand herfra. De store dagblade stillede sig meget kritiske til marcherne, der blev beskyldt for at være kommunistisk propaganda. I forhold til debatten markerede de nye protestformer begyndelsen på en ny tid. Hvor dansk sikkerhedspolitisk debat i de første cirka 15 år efter befrielsen havde været forbeholdt et fåtal af partipolitiske aktører med særlig interesse for internationale forhold, så dukkede nu en ny aktørtype op: Græsrodderne.